

จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม ตามแนวทางจริยศาสตร์อิสลาม

The Environmental Ethics of Islamic Ethics

วงจันทร์ นุ่นคง และ กิติยา ไต่ะทอง*

Wongjun Nunkong and Kitiya Totong

สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี

Environmental Science Program, Faculty of Science and Technology, Dhonburi Rajabhat University

Received : 22 November 2016

Accepted : 29 July 2017

Published online : 15 September 2017

บทคัดย่อ

ปัจจุบัน ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนับเป็นปัญหาวิกฤติที่สำคัญปัญหาหนึ่งที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ โดยมีสาเหตุหลักเกิดจากความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ ทำให้เกิดการแสวงหาปัจจัยต่างๆ เพื่อนำมาตอบสนองความต้องการเหล่านี้โดยไม่ได้คำนึงถึงเรื่องของจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม ผลที่ตามมาคือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม และภัยพิบัติต่างๆ ซึ่งคุกคามต่อความอยู่รอดปลอดภัยของมนุษยชาติ แม้ว่ามนุษย์พยายามที่จะหาแนวทางในการแก้ปัญหาวิกฤติสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีการรูปแบบต่างๆ ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา แต่สถานการณ์ปัญหาดังกล่าวยังคงทวีความรุนแรงและส่งผลกระทบต่อเป็นวงกว้างมากขึ้น ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาหนึ่งที่มีหลักธรรมคำสอนและหลักการปฏิบัติตามแนวทางของพระเจ้าที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัว โดยได้วางกรอบแนวปฏิบัติให้มนุษย์สร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมผ่านบริบทต่างๆ เพื่อแสดงถึงการเคารพภักดีต่อพระเจ้าที่เรียกว่า จริยศาสตร์อิสลาม ซึ่งแตกต่างจากจริยศาสตร์ทั่วไป คือ มีพระมหาคัมภีร์อัลกุรอานเป็นแนวทางในการปฏิบัติซึ่งครอบคลุมทุกมิติของการดำเนินชีวิต และสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ บทความนี้เป็นกรนำเสนอจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามแนวทางจริยศาสตร์อิสลาม เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งอาจเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ช่วยลดผลกระทบอันเนื่องมาจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้

คำสำคัญ: จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม จริยศาสตร์อิสลาม สิ่งแวดล้อม อิสลาม

*Corresponding author: Email : kitiya.totong@gmail.com

Abstract

At present, the problems of natural resources and environment are the serious crises that human beings are facing. The main cause of these problems is the infinite desires of humans. This has resulted in seeking everything to supply their wants regardless of environmental ethics. The consequences of which, deterioration of natural resources, environmental pollution and natural disasters threaten to the survival and security of humanity. Although humans are trying to find solutions to the environmental crisis by means of various forms over the last several decades, the environmental crisis situations are still worse and seem to be widely effected. Islam is a religion that teaches and practice guidance from one God. There are also guidelines to good practices for natural resources and the environment through faith or Islamic ethics. Islamic ethics is different from other religious ethics due to Islamic ethics having the holy Quran as principles for practice which covers all dimensions of people's lives and it harmonizes with nature. This article presents the environmental ethics of Islamic ethics that can be applied to solve the problems of natural resources and the environment. It is also another approach to mitigate the impacts of natural resource destruction and environmental problems.

Keywords: Environmental ethics, Islamic ethics, Environment, Islam

บทนำ

สถานการณ์และปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน อาทิเช่น มลพิษทางอากาศ มลพิษทางน้ำ มลพิษทางดิน การตัดไม้ทำลายป่า การปนเปื้อนของโลหะหนักหรือสารเคมีอันตราย ขยะมูลฝอย ของเสียอันตราย ภาวะโลกร้อน ฝนกรด ปะการังฟอกขาว การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับโลก ซึ่งนับวันทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์และระบบนิเวศอย่างมหาศาล

สาเหตุหลักของปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สำคัญเกิดจากความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุดหรือความไม่รู้จักพอของมนุษย์ ทำให้เกิดความโลภ อยากมีอยากได้ มีความต้องการด้านวัตถุทรัพย์สิน ความสะดวกสบาย ความมั่งคั่ง ความพึงพอใจในชีวิต ต้องการอำนาจและครอบครองความยิ่งใหญ่ จึงเกิดการแสวงหาเพื่อตอบสนองความอยากมีอยากได้และความต้องการที่เรียกว่ากิเลสตัณหาเหล่านั้นด้วยการแข่งขัน และยึดติดในการครอบครองวัตถุ ฤกษ์ยศ และสรรเสริญทั้งหลายทั้งปวง ผลที่ตามมาคือทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเสื่อมโทรมและถูกทำลาย ระบบนิเวศเกิดความเสียหาย เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมต่างๆ ตามมามากมาย อีกทั้งยังส่งผลให้เกิดภัยพิบัติรูปแบบต่างๆ ที่นับวันเกิดขึ้นบ่อยครั้งและทวีความรุนแรงมากขึ้น เช่น ภัยแล้ง อุทกภัย ดินโคลนถล่ม แผ่นดินไหว สึนามิ ไฟป่า วาตภัย เป็นต้น ซึ่งเป็นภัยคุกคามต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่และความอยู่รอดปลอดภัยของมนุษยชาติ และก่อให้เกิดความระส่ำระสายจนถึงการล่มสลายของบางสังคมในบางประเทศ

มนุษยชาติพยายามที่จะหาแนวทางในการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมานานับหลายทศวรรษที่ผ่านมา ด้วยมาตรการหรือวิธีการต่างๆ พยายามบูรณาการศาสตร์ต่างๆ เพื่อนำมาใช้ในการบริหารจัดการและแก้ไขปัญหา

สิ่งแวดล้อม โดยอาศัยหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่างๆ เพื่อใช้ในการกำจัดหรือควบคุมสารก่อมลพิษต่างๆ ให้เหลือน้อยที่สุดก่อนที่จะปล่อยสู่สิ่งแวดล้อม การให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกแก่ประชาชนและเยาวชนให้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งผลกระทบต่างๆ ที่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ การใช้นโยบายทางด้านเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม เพื่อบังคับและ/หรือสร้างแรงจูงใจให้มนุษย์ลดการสร้างและปล่อยมลสารสู่สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการประสานความร่วมมือระหว่างนานาชาติ ฯลฯ เพื่อลดผลกระทบและความเสียหายที่เกิดขึ้น แต่สถานการณ์ปัญหาดังกล่าวมิได้บรรเทาลงแต่อย่างใด ตรงกันข้ามกลับทวีความรุนแรงและส่งผลกระทบเป็นวงกว้างมากขึ้นทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติ

ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาหนึ่งที่มีหลักศรัทธาในการให้เอกภาพต่ออัลลอฮ์ผู้เป็นเจ้าของ มีคัมภีร์อัลกุรอานเป็นเสมือนธรรมนูญแห่งชีวิตและทางนำในการปฏิบัติซึ่งครอบคลุมทุกมิติของการดำเนินชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม และสอดคล้องกับกฎแห่งธรรมชาติ โดยมีศาสดามุฮัมมัดเป็นผู้นำแนวทางคำสั่งสอนจากพระเจ้ามาปฏิบัติเป็นแบบอย่าง แม้แต่เรื่อง การพิจารณาถึงความสำคัญ การใช้ประโยชน์ และการปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อิสลามก็ได้วางกรอบแนวปฏิบัติให้มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผ่านบริบทต่างๆ เพื่อแสดงถึงการเคารพภักดีต่อพระเจ้าที่เรียกว่า จริยศาสตร์อิสลาม ซึ่งแตกต่างจากจริยศาสตร์ทั่วไป

บทความนี้เป็นการชี้ให้เห็นถึงการนำจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามแนวทางจริยศาสตร์อิสลามมาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ต้นเหตุ ซึ่งอาจเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยลดผลกระทบและความเสียหายอันเนื่องมาจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

นิยามของจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม

จริยศาสตร์เป็นการแสวงหาความจริงว่ามนุษย์มีชีวิตอยู่อย่างไร เพื่อให้มนุษย์เลือกกระทำและมีพฤติกรรมที่เหมาะสม คำนึงถึงผลกระทบต่อตนเองและสิ่งแวดล้อม เป็นปรัชญาที่ว่าด้วยสิ่งที่ควรทำ สิ่งที่ไม่ควรทำ บรรทัดฐาน ความประพฤติ การให้ความหมายและคุณค่าในชีวิต ในทางปฏิบัติจริยศาสตร์เกี่ยวข้องกับจริยธรรมโดยถือว่าเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบที่มนุษย์มีต่อมนุษย์ต่อสังคมและต่อสิ่งแวดล้อมรอบข้าง (Mungthanee, 2001) ดังนั้น จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม จึงเป็นแนวคิดที่อธิบายความสัมพันธ์ในเชิงจริยธรรมระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Des Jardins, 1997 cited in Mungthanee, 2001) เป็นหลักที่ควรประพฤติปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่คู่กับมนุษย์ได้อย่างมีดุลยภาพมีความกลมกลืนและก่อให้เกิดความยั่งยืน (Wongchanta, 2011)

แนวคิดพื้นฐานของจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม มีจุดมุ่งหมายเพื่อเข้าใจธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์จากพฤติกรรมที่มุ่งกอบโกยผลประโยชน์เพื่อสนองความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุด มาเป็นพฤติกรรมที่เคารพและเข้าใจธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ด้วยการยอมรับว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนเล็กๆ ส่วนหนึ่งของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถที่จะควบคุมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เป็นทาสรับใช้เพื่อสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัดของมนุษย์ได้ตลอดไป ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีระเบียบวินัยและวิธีการหรือมาตรการต่างๆ เพื่อควบคุม จูงใจ และปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมพฤติกรรมที่ดีงามในการผลิตและการบริโภคที่มุ่งสนองเพียงความต้องการที่จำเป็น ในการดำรงชีวิตของมนุษย์เท่านั้น โดยไม่ล่วงละเมิดต่อขีดความสามารถที่จะรองรับได้ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งคำนึงถึงผลกระทบ

ที่จะเกิดขึ้นตามมา ทั้งนี้เพื่อให้มนุษย์มีความสุขอันเกิดจากการเข้าใจระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งรอบข้างทั้งปวงอย่างแท้จริง (Wongchanta, 2011)

สิ่งแวดล้อมในทัศนะของอิสลาม

ในศาสนาอิสลาม มุสลิมหรือผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามต้องศรัทธาว่าอัลลอฮ์เป็นพระเจ้าเพียงองค์เดียวและเป็นผู้สร้างส่วนมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นสิ่งถูกสร้าง มีคัมภีร์อัลกุรอานเป็นธรรมนูญแห่งชีวิตซึ่งกล่าวถึงเรื่องสิ่งแวดล้อมไว้มากกว่า 100 ประโยค และมีการกล่าวถึงอีกมากมายในคำสอนของท่านศาสดา อิสลามถือว่าสิ่งแวดล้อมหรือทุกสรรพสิ่งในสากลจักรวาลนี้ มิได้เกิดขึ้นมาเองหรือดำเนินการไปตามสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องอาศัยอำนาจใดๆ ในการสร้างสรรค์ แต่ “สิ่งแวดล้อม” คือ ทุกสรรพสิ่งที่ถูกกำเนิดขึ้นมาโดยอำนาจการสร้างของอัลลอฮ์หรือพระเจ้า และมีกฎแห่งการดำเนินชีวิตของทุกสรรพสิ่งอยู่ภายใต้การกำหนดของพระองค์ (Samaun, 2013) การสร้างสรรค์ทุกสรรพสิ่งอย่างเป็นระบบและมีความสมดุลระหว่างกัน มีความสัมพันธ์ซับซ้อนในแต่ละองค์ประกอบของสรรพสิ่งต่างๆ ย่อมแสดงถึงพละานุภาพและเดชานุภาพของพระผู้เป็นเจ้าอย่างแท้จริง มนุษย์ในฐานะผู้ถูกสร้างและพระเจ้าในฐานะผู้สร้างต่างก็มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน (Ahmad *et al.*, 2004; Nureeyah, 2008; Samaun, 2013) นอกจากนี้ มนุษย์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในระบบสิ่งแวดล้อมยังมีความสัมพันธ์ต่อเพื่อนมนุษย์ต่อสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ในระบบนิเวศด้วย โดยมนุษย์ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าในฐานะตัวแทนของพระเจ้าบนหน้าแผ่นดิน มีหน้าที่เป็นผู้ดูแลมนุษยชาติและสรรพสิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวมนุษย์ ดังนั้น มนุษย์จึงต้องรับผิดชอบต่อความไว้วางใจที่พระเจ้าได้มอบหมายให้ ด้วยการดูแลเอาใจใส่ต่อตนเองและต้องรับผิดชอบต่อการปกป้องดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและทุกสรรพสิ่งที่พระเจ้าได้ทรงสร้างสรรค์มาด้วยการเคารพภักดีต่อพระเจ้า ผ่านความศรัทธาและการแสดงออกด้วยการปฏิบัติตามแนวทางที่พระเจ้าได้วางไว้ แต่โดยธรรมชาติของความเป็นมนุษย์นั้น มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องตายและกระทำความผิดพลาดอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ อีกทั้งมนุษย์มีความรู้อันจำกัด มนุษย์จึงต้องการแนวทางของพระเจ้าเพื่อการปฏิบัติที่ส่งผลดีต่อตัวมนุษย์เองและสิ่งแวดล้อม และจำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์ต้องดำเนินชีวิตไปตามแนวทางที่พระเจ้าได้ทรงชี้แนะแนวทางไว้ เพื่อหลีกเลี่ยงความเสียหายหรือหายนะที่จะเกิดขึ้นในโลกนี้และโลกหน้า

หลักธรรมคำสอนของศาสนาอิสลามได้เน้นย้ำและตักเตือนให้มนุษย์ตระหนักเสมอว่า มนุษย์เป็นผู้ได้รับมอบหมายความไว้วางใจจากพระเจ้าให้เป็นแค่เพียงผู้ดูแลพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมเท่านั้น มิใช่ “ผู้มีอำนาจปกครอง” หรือ “การครอบครองโดยเด็ดขาด” เพราะมุสลิมเชื่อว่าชีวิตบนโลกนี้เป็นเพียงทางผ่านชั่วคราวประหนึ่งเป็นสนามทดสอบการกระทำของมนุษย์ แต่ชีวิตในโลกหน้าเป็นชีวิตอันถาวร มนุษย์จะได้รับรางวัลและการลงโทษเป็นการตอบแทนติดตามมา และสำหรับศาสนาอิสลามนั้นการกระทำที่ถูกต้องนั้นมิใช่แค่เพียงการปฏิบัติศาสนกิจขั้นพื้นฐานของอิสลาม ได้แก่ การกล่าวคำปฏิญาณ การละหมาด การถือศีลอด การจ่ายซะกาต (หรือทานภาคบังคับ) และการไปประกอบพิธีฮัจญ์เท่านั้น แต่ยังคงกระทำความดีและหลีกเลี่ยงความผิดทั้งปวงด้วย ทั้งนี้การกระทำที่ถูกต้องต้องวางอยู่บนแนวทางที่มาจากพระเจ้า มิใช่จากการกำหนดหรือการตัดสินใจของคนในยุคสมัยใดสมัยหนึ่งหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือตามกระแสค่านิยมหรือการนึกคิดเอาเองของมนุษย์ (Ahmad *et al.*, 2004; Islamic Sciences and Research Academy Australia, 2013) ดังนั้นศาสนาอิสลามจึงได้วางกรอบหรือแนวปฏิบัติให้มนุษย์สร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมผ่านบริบทต่างๆ เพื่อแสดงถึงการเคารพภักดีต่อพระเจ้าอย่างแท้จริง ที่เรียกว่า จริยศาสตร์อิสลาม

นิยามของจริยศาสตร์อิสลาม

Ijrlalee (2016) ได้ให้นิยามของ “จริยศาสตร์อิสลาม” ไว้ว่า จริยศาสตร์อิสลาม หมายถึง แนวทางหรือรากฐานแห่งการประพฤติปฏิบัติตนตามแนวทางอิสลามที่ถูกต้องตามที่อัลลอฮ์หรือพระเจ้าได้บัญชาใช้ โดยมีเป้าหมายเพื่อมุ่งสู่การเป็นผู้ยอมจำนนต่อพระเจ้าอย่างแท้จริง อิสลามถือว่าจริยธรรมอิสลามมีแนวทางและรูปแบบของการศรัทธาและการปฏิบัติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและมีความสมบูรณ์แบบตามแนวทางของพระเจ้า กล่าวคือ ไม่มีการเพิ่มเติม ตัดทอน หรือเปลี่ยนแปลงปรับปรุงใดๆ ได้อีก เพราะอิสลามถือว่าทุกคำสั่งใช้และคำสั่งห้ามของพระเจ้านั้นก็เพื่อยังประโยชน์ต่อตัวมนุษย์และสังคมของมนุษย์เอง และเมื่อมีแนวทางที่ชัดเจนของพระเจ้ามาเป็นทางนำให้แก่มนุษย์แล้ว หากมนุษย์กระทำความดีตามแนวทางที่พระเจ้าได้บัญญัติไว้ก็จะได้รับการตอบแทนด้วยสวรรค์ของพระเจ้า แต่หากกระทำความชั่วหรือฝ่าฝืนก็จะได้รับการตอบแทนจากพระเจ้าด้วยการถูกลงโทษในนรก ทั้งนี้ก็เพื่อให้มนุษย์เป็นผู้เคารพภักดีต่อพระเจ้าด้วยการประพฤติปฏิบัติคุณงามความดีด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ หมั่นตรวจสอบตนเองอยู่เสมอ ไม่อธรรมต่อตนเองและผู้อื่น ไม่ทุจริตคอร์รัปชัน ไม่ยึดติดในลาภ ยศ สรรเสริญ และวัตถุทรัพย์สินเงินทอง ไม่มุ่งหวังกอบโกยผลประโยชน์จากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก แต่มีความละเอียดรอบคอบของตนเองและละเอียดต่อพระเจ้าเสมอไม่ว่าจะอยู่ในที่ลับตาคนหรือในที่เปิดเผยก็ตาม (Ijrlalee, 2016)

ความสำคัญของจริยศาสตร์อิสลาม

ในทัศนะของอิสลาม จริยศาสตร์มีความสำคัญและเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษยชาติ เพราะสังคมใดก็ตาม หากสมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันโดยไม่คำนึงถึงความสัมพันธ์อันดีงามในด้านคุณธรรมจริยธรรมแล้ว ความสุขสงบสันติอันเกิดจากความเข้าใจซึ่งกันและกันของคนในสังคมย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะความอยู่รอดและความยั่งยืนของสังคมไม่ได้อยู่ที่อำนาจผลประโยชน์หรือตัวเลขทางเศรษฐกิจเพียงเท่านั้น แต่จำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์ในสังคมจะต้องดำรงตนอยู่บนพื้นฐานจริยธรรมคุณธรรมซึ่งเป็นเสมือนแกนกลางที่ประสานหรือสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสรรพสิ่งทั้งหลายเข้าด้วยกัน (Samaun, 2013; Ijrlalee, 2016) ด้วยเหตุผลดังกล่าว อิสลามจึงถือว่าหลักจริยศาสตร์มีความเป็นสากลและมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจริยธรรมจะเป็นเรื่องที่มีค่าและมีความสำคัญต่อความสุขสงบความสันติและความยั่งยืนของสังคมแล้ว พฤติกรรมของมนุษย์ยังเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับอุปนิสัยภายในของมนุษย์ด้วย เสมือนดังความสัมพันธ์ของกิ่งก้านสาขาของต้นไม้ที่มีต่อรากไม้ซึ่งซ่อนตัวอยู่ใต้ผืนดิน พฤติกรรมอันดีงามของมนุษย์ล้วนเป็นผลมาจากการมีจริยธรรมที่งดงาม อุปมาดังกิ่งก้านของต้นไม้จะงดงามแข็งแรง รากแก้วก็ต้องงดงามและแข็งแรงด้วย เฉกเช่นเดียวกัน การแก้ไขปัญหาใดๆ ในสังคม รวมทั้งปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงต้องเริ่มจากสิ่งที่อยู่ภายในตัวมนุษย์ นั่นคือการปฏิรูปบุคคลและสังคมด้วยการปลูกฝังบ่มเพาะที่จิตใจเป็นอันดับแรก ดังนั้น อิสลามจึงมุ่งเน้นที่การขัดเกลาจิตใจเพื่อขจัดกิเลสตัณหา อันเป็นจุดกำเนิดของพฤติกรรมที่ไม่ดีงามทั้งหลาย เช่น ความโลภ การบริโภคนิยมที่ฟุ่มเฟือย การทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม (Ahmad *et al.*, 2004; Samaun, 2013; Ijrlalee, 2016) เพราะอิสลามตระหนักดีว่า โดยธรรมชาติมนุษย์เป็นสัตว์สังคม มนุษย์ย่อมต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็มีความเห็นแก่ตัว มีความต้องการและปรารถนาที่จะครอบครองอำนาจ ทรัพย์สิน วัตถุต่างๆ และมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง หากกฎเกณฑ์จริยธรรมทางสังคมและสิ่งแวดล้อมถูกเพิกเฉยหรือละเลยไปแล้ว การคดโกง การทุจริตคอร์รัปชัน การสร้างความเสียหาย การละเมิดในสิ่งต้องห้ามและในสิทธิต่างๆ ย่อมเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เมื่อนั้นมนุษยธรรมที่มนุษยชาติเรียกหาจะ

เหลือเพียงแต่ชื่อหรือเขียนไว้ในแผ่นกระดาษเท่านั้น แต่ปราศจากซึ่งความรักการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ขาดความเมตตาและความซื่อสัตย์ ไร้ซึ่งความบริสุทธิ์ใจ และไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม เมื่อนั้นสังคมจะกลายเป็นทะเลเพลิงแห่งความพินาศที่มนุษย์ไม่อาจต้านทานความร้อนแรงได้ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุผลที่อิสลามต้องให้ความสำคัญต่อจริยศาสตร์อิสลามที่มีแนวทางมาจากหลักธรรมคำสอนของศาสนาให้หยั่งรากฝังลึกในจิตวิญญาณของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์มีความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสรรพสิ่งทั้งมวล ซึ่งจริยศาสตร์อิสลามนี้จะสามารถนำพาสังคมของมนุษยชาติไปสู่ความสุขสงบสันติและเกิดการพัฒนายั่งยืนได้อย่างแท้จริงโดยถ้วนหน้า (Ahmad et al., 2004; Ijrlalee, 2016)

ความแตกต่างระหว่างจริยศาสตร์อิสลามกับจริยศาสตร์แขนงอื่น (Suasaming, 2014; Ijrlalee, 2016)

หลักจริยศาสตร์อิสลามได้ถูกประมวลไว้อย่างครบถ้วนในคัมภีร์อัลกุรอานและถูกแสดงแบบอย่างเอาไว้โดยสมบูรณ์ผ่านจริยวัตรอันงดงามของท่านศาสดาในทุกแง่มุมของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ และได้กลายเป็นมาตรฐานทางจริยธรรมและคุณธรรมอย่างชัดเจน เนื่องจากหลักจริยธรรมและคุณธรรมถือเป็นองค์ประกอบหลัก 1 ใน 3 ประการของศาสนาอิสลาม ได้แก่ 1) ความศรัทธา 2) การประพฤติตนตามหลักคำสอนในศาสนา และ 3) จริยธรรมและคุณธรรม ซึ่งทั้ง 3 ประการนี้ได้ถูกผสมรวมเป็นหนึ่งเดียวภายใต้คำนิยามของคำว่า “ศาสนา” จึงทำให้จริยศาสตร์อิสลามมีคุณสมบัติพิเศษ เป็นอัตลักษณ์เฉพาะตัว และมีความแตกต่างอย่างชัดเจนจากจริยศาสตร์อื่นๆ โดยสรุปดังนี้

1. แหล่งที่มาของจริยศาสตร์อิสลาม แหล่งที่มาของจริยศาสตร์อิสลามไม่ได้มาจากการคิดค้นหรือค้นพบโดยมนุษย์คนใด แต่มาจากพระบัญชาแห่งพระเจ้า กล่าวคือ กฎเกณฑ์และหลักจริยธรรมอิสลามเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดโดยอัลลอฮ์ผ่านหลักคำสอนที่ถูกประมวลอยู่ในคัมภีร์อัลกุรอาน และจริยวัตรของท่านศาสดามุฮัมมัด ดังนั้น กฎเกณฑ์และหลักจริยธรรมอิสลามจึงเป็นบัญญัติที่มั่นคงถาวรและมีมาตรฐาน สอดคล้องกับมนุษย์ทั้งหมดโดยไม่จำกัดเพศ วัย เวลา หรือสถานที่ แต่จริยศาสตร์อื่นนั้นมีแหล่งที่มาจากสติปัญญาของมนุษย์หรือเป็นการเห็นพ้องของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง บางกลุ่มก็ถือเอาขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณีทางสังคมหรือเอาความสุขและประโยชน์เป็นตัวกำหนดมาตรฐานทางจริยธรรม จึงทำให้เกิดความไม่มั่นคงและเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา เป็นต้น

2. ความครอบคลุม หลักจริยธรรมอิสลามครอบคลุมทุกด้านทุกมิติของการดำเนินชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ทั้งสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า มนุษย์กับตนเองและกับบุคคลอื่นๆ ในครอบครัว สังคม ตลอดจนสัมพันธ์ภาพกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ และสรรพสิ่งทั้งหลายในสากลจักรวาล

3. จริยศาสตร์อิสลามคำนึงถึงศักยภาพและความสามารถในระดับที่มีอยู่ในขอบเขตแห่งความสามารถของมนุษย์เป็นหลัก ทุกสิ่งที่อิสลามใช้ให้ปฏิบัติเป็นสิ่งที่มนุษย์สามัญชนทั่วไปสามารถกระทำได้ในความเป็นมนุษย์ กล่าวคือ อิสลามให้การยอมรับถึงความอ่อนแอที่มีอยู่ในตัวของมนุษย์ แรงขับเคลื่อนที่เป็นเหตุและปัจจัยในการแสดงออกด้านอุปนิสัยและพฤติกรรมของมนุษย์ และความต้องการในปัจจุบันขั้นพื้นฐานของมนุษย์ แต่ในขณะเดียวกัน อิสลามก็สอนและย้ำเตือนเสมอว่าโลกนี้เป็นโลกชั่วคราวที่ไม่จีรังยั่งยืน การดำรงชีวิตของมนุษย์ในโลกนี้ถือเป็นเรื่องประสงค์ของพระเจ้าที่จะทดสอบความประพฤติการปฏิบัติของมนุษย์ในฐานะที่มนุษย์เป็นผู้ที่ได้รับภารกิจและถูกมอบหมายความไว้วางใจในการสร้างความเจริญและนำพระบัญญัติของพระเจ้ามาใช้เป็นแนวทางในการสร้างความสุขสงบสันติแก่สังคมโลก แต่ไม่ได้หมายความว่า ผู้ศรัทธาจะต้องตัดขาดจากโลกหรือออกผนวชหรือถือในสมณเพศ ซึ่งแตกต่างจากคำสอนในศาสนาอื่น

4. จริยธรรมอิสลามมีความเป็นสายกลางที่ให้ความสมดุลและมีวิถีปฏิบัติแบบสายกลางระหว่างจิตวิญญาณและร่างกายอย่างเหมาะสมและกลมกลืน เพราะมนุษย์ประกอบขึ้นจากสรีระร่างกายและจิตวิญญาณ อิสลามไม่ถือเอาร่างกายเป็นสิ่งสำคัญเหนือจิตวิญญาณ จนทำให้จิตวิญญาณถูกคุกคามและถูกทำลายจนเสื่อมตามลัทธิวัตถุนิยม ในทำนองเดียวกัน จริยธรรมอิสลามก็ไม่ถือเอาจิตวิญญาณเป็นสิ่งสำคัญจนกระทั่งร่างกายถูกเบียดเบียน เจกเช่นบางลัทธินิยมที่ถือว่าการทรมานกายเป็นแนวทางเพื่อการหลุดพ้นหรือต้องบำเพ็ญเพียรเพื่อตัดขาดจากโลกและวัตถุโดยสิ้นเชิง ซึ่งอิสลามถือว่าขัดต่อหลักแห่งธรรมชาติหรือสัจจธรรมแห่งความเป็นมนุษย์ แต่หลักจริยธรรมอิสลามเป็นทางสายกลางที่สร้างความสมดุลระหว่างกายและจิต อาทิ การประกอบศาสนกิจตามแนวทางศาสนบัญญัติของอิสลาม มีผลสำคัญต่อการยกระดับสภาวะทางจริยธรรมโดยผสมผสานรวมเอาสิทธิประโยชน์ทางโลกนี้ (ทางโลก เช่น การมีสุขภาพทางจิตที่ดีและร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์) และโลกหน้า (ทางธรรม เช่น การได้รับผลการตอบแทนด้วยสวรรค์จากพระเจ้าถือเป็นความสุข) เข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน

5. จริยศาสตร์อิสลามให้การยอมรับความแตกต่างและความเหลื่อมล้ำที่มีอยู่ในสังคมและพฤติกรรมของมนุษย์ เพราะมนุษย์แต่ละคนมีระดับของความศรัทธาและความเคร่งครัดต่อการปฏิบัติตามหลักบัญญัติทางศาสนาที่แตกต่างกันเล็กน้อย ทำให้เกิดความแตกต่างและความเหลื่อมล้ำในอุปนิสัยและการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ ศาสนาอิสลามจึงมีกระบวนการหรือแนวทางที่หลากหลายในการขัดเกลา อบรม สั่งสอน และปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่สอดคล้องกับระดับขั้นของบุคคลในด้านจิตใจและพฤติกรรม เช่น การตักเตือน การลงโทษในระดับที่แตกต่างกัน เป็นต้น

6. จริยศาสตร์อิสลามมิได้ตัดสินพฤติกรรมที่แสดงออกมาเป็นการกระทำของมนุษย์เพียงด้านเดียว ว่าดีหรือไม่ดี แต่กฎเกณฑ์ทางจริยธรรมอิสลามตัดสินที่เจตนา และปัจจัยสิ่งปลูกไว้ซึ่งเป็นจุดกำเนิดพฤติกรรม รวมทั้งเป้าหมายในการแสดงพฤติกรรมนั้นๆ ด้วย เช่น บุคคลที่บริจาคทรัพย์เพื่อประโยชน์ด้านสาธารณกุศล มิได้หมายความว่า ผู้ที่บริจาคทรัพย์มากจะได้ผลบุญมาก หากบุคคลนั้นมีเจตนาเพื่อต้องการชื่อเสียง โอ้อวด หรือให้ผู้อื่นยกย่องว่าเป็นผู้ใจบุญ ส่วนบุคคลที่บริจาคทรัพย์ด้วยจำนวนเงินที่น้อย แต่มีความบริสุทธิ์ใจในการบริจาคเพื่อขัดเกลาตนเองเพื่อปฏิบัติความดีตามที่พระเจ้าสั่งใช้ ย่อมได้รับผลบุญมากกว่า เป็นต้น

7. การควบคุมและการสอดส่องทางจริยศาสตร์อิสลาม ในหลักจริยศาสตร์อิสลามนั้น ทุกๆ การกระทำทั้งดีและชั่วของมนุษย์ทุกคน มีอัลลอฮ์หรือพระเจ้าเป็นผู้ควบคุมและสอดส่องสภาวะทางจริยธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ แม้ว่ามนุษย์จะกระทำความชั่วหรือมีพฤติกรรมที่ไม่ดีหรือก่ออาชญากรรมทั้งในที่ลับหรือที่แจ้งหรือในสถานที่ที่ไร้ซึ่งสักขีพยานในการรู้เห็นก็ตาม พฤติกรรมและการกระทำของมนุษย์ผู้นั้นก็ไม่สามารถรอดพ้นไปจากการสอดส่องของพระเจ้าผู้ทรงรอบรู้ในสิ่งเร้นลับและสิ่งที่เปิดเผย รู้ถึงสิ่งที่ถูกปิดบังอำพรางซ่อนเร้นในการนึกคิด หัวใจ และพฤติกรรมมนุษย์ นอกจากนี้แล้วอวัยวะต่างๆ ในร่างกายของมนุษย์ที่ถูกใช้ไปในการกระทำทั้งดีและไม่ดี ยังถูกกำหนดให้เป็นสักขีพยานในวันแห่งการพิพากษา (วันปรโลก) ด้วย ซึ่งการควบคุมและสอดส่องในจริยศาสตร์อิสลามเช่นนี้แตกต่างจากหลักจริยธรรมอื่นๆ

8. จริยศาสตร์อิสลามมีความเป็นหลักสากลและมีความเหมาะสม ง่ายต่อการทำความเข้าใจ และสะดวกในการนำมาปฏิบัติจริงโดยไม่ขัดต่อหลักแห่งธรรมชาติ หลักแห่งปัญญา มีความสมเหตุสมผล ไม่ขัดแย้งกันเองในข้อธรรม ไม่ทำให้เกิดความสับสน ทำให้สติปัญญาของความเป็นมนุษย์ยอมจำนนและทำให้เกิดความสงบภายในหัวใจและจิตวิญญาณ เหมาะสมกับทุกยุคทุกสมัย และถือว่าเป็นมาตรฐานทางจริยธรรมและศีลธรรมที่มีความเสถียรและมีศักยภาพในการชี้นำมนุษย์ชาติ หากมนุษย์ชาติปฏิบัติตามแนวทางจริยศาสตร์อิสลามก็จะก่อให้เกิดประโยชน์สุขสงบสันติต่อครอบครัว ชุมชน และสังคมโลก

9. **ความรับผิดชอบ** จริยศาสตร์อิสลามมีทั้งความรับผิดชอบต่อส่วนบุคคลและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม กล่าวคือ ด้านความรับผิดชอบต่อส่วนบุคคลนั้น ผู้ที่ทำความดีย่อมได้รับความดีตอบแทน และผู้ที่ทำชั่วย่อมได้รับการลงโทษเป็นการตอบแทน ส่วนในด้านความรับผิดชอบต่อส่วนรวมนั้น อิสลามถือว่าแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมส่วนรวม คนในสังคมต้องร่วมกันและช่วยเหลือกันในการเรียกร้องเชิญชวนให้ผู้อื่นในสังคมกระทำความดี และจะต้องห้ามปรามและต่อต้านไม่ให้ผู้อื่นประพฤติชั่ว หากสังคมใดมีอภัยมุขและการทำความชั่วเป็นที่แพร่หลายโดยไม่มีผู้ใดห้ามปรามหรือคัดค้าน เมื่อนั้นการลงโทษจากพระเจ้าจะมาเยือน และทั้งคนดีและคนไม่ดีที่อยู่ในสังคมเดียวกันจะได้รับการลงโทษอย่างทั่วหน้ากัน

10. **การกำหนดการตอบแทน** จริยศาสตร์อิสลามได้กำหนดการตอบแทนความดีและความชั่วสำหรับผู้ประพฤติเอาไว้ทั้งโลกนี้และโลกหน้า (ปรโลก) กล่าวคือ หลักจริยธรรมอิสลามได้กำหนดบรรทัดฐานการตอบแทนและมีการประกันผลการตอบแทนการกระทำของมนุษย์ไว้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า แม้ว่าผู้กระทำความผิดหรือฝ่าฝืนอาจจะรอดพ้นจากการลงโทษของกฎหมายในโลกนี้ แต่เขาไม่อาจรอดพ้นจากการลงโทษของพระเจ้าในโลกหน้าได้เลย นอกจากนี้ หลักจริยธรรมอิสลามยังมีการบังคับใช้โดยไม่เลือกปฏิบัติตามค่านิยม ชนชั้นหรือความเหลื่อมล้ำทางสังคม อำนาจ และชาติตระกูล ซึ่งแตกต่างจากกฎหมายที่มนุษย์บัญญัติขึ้นมาบังคับใช้หรือควบคุมความประพฤติของคนในสังคม ที่มีบทลงโทษเฉพาะผู้กระทำความผิดหรือผู้ฝ่าฝืนเฉพาะในโลกนี้เท่านั้น บ่อยครั้งพบว่าผู้กระทำความผิดหรือผู้ฝ่าฝืนบางรายไม่ได้รับการลงโทษตามที่กฎหมายได้กำหนดไว้ ส่วนผู้ที่ได้รับโทษกลับเป็นผู้ที่มีได้กระทำความผิดจริงหรือที่เรียกว่าแพะรับบาป ฉะนั้นจึงไม่อาจมั่นใจได้ว่าผู้ทำผิดกฎหมายในโลกนี้จะถูกลงโทษตามวาระที่ตนเองได้กระทำไว้ เพราะกฎหมายที่มนุษย์บัญญัติขึ้นมามีช่องโหว่และมีความบกพร่อง ผู้กระทำความผิดสามารถอาศัยช่องโหว่ทางกฎหมายในการหลบหลีกเลี่ยง มีการติดสินบนผู้พิพากษาให้ตัดสินคดีความให้ตนเองพ้นผิดได้ การบังคับใช้กฎหมายกับผู้อื่นก็มีการเลือกปฏิบัติ จนกระทั่งเกิดค่านิยม เกิดวาทกรรมที่ว่าคนรวยทำอะไรก็ไม่ผิดกฎหมาย และกฎหมายมีไว้สำหรับบังคับใช้กับคนจนและผู้ที่ย่ำแย่เท่านั้น แต่สำหรับหลักจริยศาสตร์อิสลามให้การประกันผลตอบแทนจากการกระทำของมนุษย์ในโลกนี้และโลกหน้าโดยไม่มีการเลือกปฏิบัติใดๆ

ดังนั้น อิสลามจึงเป็นศาสนาที่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ทุกๆ ความดีที่อิสลามเรียกร้องเชิญชวนไปสู่การประพฤติปฏิบัติก็เพื่อโลกนี้และโลกหน้า กล่าวคือ ทุกการกระทำหรือภารกิจที่เป็นเรื่องราวของทางโลกล้วนมีหลักคำสอนในศาสนาทั้งทางด้านนิติธรรมและจริยธรรมกำกับและมีกฎเกณฑ์เป็นบัญญัติรองรับเอาไว้ทั้งสิ้น

จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมกับจริยศาสตร์อิสลาม

จริยธรรมสิ่งแวดล้อมเป็นหลักที่มนุษย์ควรประพฤติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่ได้ตามคุณภาพของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างกลมกลืนและอย่างยั่งยืน (Wongchanta, 2011) ซึ่งตามหลักคำสอนของอิสลาม จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของจริยศาสตร์อิสลาม โดยจริยศาสตร์อิสลามมีการเชื่อมโยงหลักความศรัทธาเคารพภักดีต่อพระเจ้าไปสู่การกระทำและการแสดงออกด้านความประพฤติการปฏิบัติอย่างกลมกลืน กล่าวคือ อิสลามเน้นให้มุสลิมต้องมีความรับผิดชอบต่อการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการปรับปรุงฟื้นฟูและพัฒนาสิ่งแวดล้อมในฐานะที่มนุษย์เป็นตัวแทนของพระเจ้าบนหน้าแผ่นดิน ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางที่พระเจ้าได้บัญชาสั่งใช้และสั่งห้ามซึ่งได้ถูกบัญญัติไว้ในคัมภีร์อัลกุรอานและแบบอย่างคำสอนของท่านศาสดา (Islamic Sciences and Research Academy Australia, 2013; Samaun, 2013) ในหลายบทของคัมภีร์อัลกุรอานที่ถูกประทานลงมาจากพระเจ้าได้มีการกล่าวทวนซ้ำย้ำเตือนมนุษยชาติ ให้มีจิตสำนึกและตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมและกำชับห้ามมิให้ก่อมลพิษสิ่งแวดล้อม

หรือสร้างความเสียหายบนหน้าแผ่นดิน มิเช่นนั้นแล้ว มนุษย์จะได้รับผลตอบแทนคือ หายนะภัยต่างๆ อันเป็นผลที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์เอง ซึ่งถือเป็นสัญญาณการลงโทษของพระเจ้าที่มีต่อมนุษย์ที่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่พระเจ้าทรงสร้างขึ้นมาอย่างเป็นระบบ มีความสมดุล และมีเป้าหมายในการสร้างอย่างชัดเจนคือ เพื่ออำนวยประโยชน์และความสุขแก่มนุษย์ เพื่อทดสอบมนุษย์ว่ามีความเคารพภักดีและยำเกรงต่อพระเจ้าด้วยการปฏิบัติตามแนวทางที่พระเจ้าชี้แนะมาน้อยเพียงใด ตลอดจนเพื่อให้มนุษย์สำนึกในความโปรดปรานและรู้จักขอบเขตในความเมตตากรุณาของพระเจ้าผู้ทรงประทานทุกสิ่งทุกอย่างให้เพื่อต่อการดำรงชีวิตของสรรพสิ่งทั้งปวง (Nureeyah, 2008; Samaun, 2013)

บทเรียนและแนวทางการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากอดีตถึงปัจจุบัน

สถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงระยะเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาถือเป็นปัญหาที่ไร้พรมแดนทางภูมิศาสตร์และส่งผลกระทบต่อเป็นวงกว้าง แม้วานานาชาติทั่วโลกทุกระดับจะประสานความร่วมมือกันและพยายามที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวมานานนับทศวรรษ ใช้ทั้งมาตรการ ข้อตกลง กฎระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ในการป้องกัน ควบคุมและแก้ไขร่วมกัน แต่สถานการณ์ปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมยังคงวิกฤตและมีแนวโน้มทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนทั้งในระดับท้องถิ่น ชุมชน ภูมิภาค ประเทศชาติ และระดับโลก

ประเทศไทยเองก็ได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามบริบทของสังคมไทย และสอดคล้องกับสถานการณ์และบริบทของสังคมโลกมาเป็นระยะเวลากว่า 50 ปีแล้ว มีกฎหมาย ข้อบังคับ ระเบียบ มาตรการพระราชบัญญัติต่างๆ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกว่า 10 ฉบับ มีเครื่องมือด้านนโยบายที่มีการบูรณาการแนวคิดทั้งมิติเศรษฐศาสตร์ สังคม สิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่างๆ ออกมาเรื่อยๆ เพื่อแก้ไขปัญหา รักษาระดับคุณภาพคุ้มครองและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่ดูเหมือนว่าแนวโน้มความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยกลับไม่ลดน้อยลงแต่อย่างใด บางครั้งก็สร้างปัญหาอื่นๆ ตามมา เช่น ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน และประชาชนกับประชาชน

อิสลามถือว่า ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสถานการณ์ปัจจุบันเป็นปัญหาหลักที่สำคัญของมนุษยชาติทั่วโลกซึ่งยังไม่สามารถแก้ไขได้ และถือว่าปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาด้านศาสนา ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดก็ตาม เพราะจุดศูนย์รวมของปัญหาคือ มนุษย์กำลังออกห่างจากแนวทางคำสอนของศาสนา ความศรัทธา และศีลธรรมอันพึงมีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมที่เป็นหลักธรรมอันดั้งเดิมบริสุทธิ์ของมนุษยชาติไม่ว่าศาสนาใดต่างถูกคุกคามและกำลังเลือนหายไป ทำให้ศาสนาถูกแทนที่หรือครอบงำด้วยเทคโนโลยี มนุษย์จึงตกเป็นเหยื่อของความโลภทางวัตถุและละเลยต่อหลักธรรมคำสอนของศาสนาของตนเอง อันเนื่องมาจากความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุดและความโลภของมนุษย์ จึงพยายามกระทำทุกวิถีทางเพื่อตอบสนองความต้องการโดยไม่คำนึงถึงความเสียหายที่จะเกิดขึ้นตามมาต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหายนะที่จะมาประสบกับมวลมนุษยชาติและสรรพสิ่งต่างๆ ดังนั้นมนุษย์จึงจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาทางด้านสติปัญญา จริยธรรม และการประพฤติปฏิบัติ ที่เรียกว่า จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมมากขึ้น (Ahmad et al., 2004)

แนวทางการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยใช้หลักจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามแนวทางจริยศาสตร์อิสลาม

มนุษย์ได้สังเกตศึกษาค้นคว้าและเรียนรู้ธรรมชาติ ก่อให้เกิดวิทยาการด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีซึ่งนำไปสู่การประดิษฐ์คิดค้นและสร้างนวัตกรรมต่างๆ มากมาย ทำให้เกิดความเจริญทางด้านอุตสาหกรรม แต่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเองก็มีขอบเขตและนักวิทยาศาสตร์ในฐานะมนุษย์กลุ่มหนึ่งก็มีข้อจำกัด ไม่สามารถหยั่งรู้อะไรหรือพิจารณาถึงผลกระทบรอบด้านที่จะเกิดขึ้นตามมาต่อชีวิตและโลกทางธรรมชาติที่อยู่รอบข้างมนุษย์ได้ บางครั้งกว่าจะรู้ถึงผลกระทบที่ตามมา มนุษย์ก็ได้ทำให้ธรรมชาติเสียสมดุลและเกิดปัญหาและความเสื่อมโทรมต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจุดที่ระบบนิเวศพังทลายเกินจะเยียวยารักษาแล้ว (Ahmad *et al.*, 2004) และสถานการณ์วิกฤติปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ไร้ซึ่งพรมแดนทางภูมิศาสตร์ที่มนุษย์ชาติกำลังเผชิญอยู่ในยุคโลกาภิวัตน์นี้ ย่อมพิสูจน์และเป็นหลักฐานอันชัดแจ้งแก่มนุษย์แล้วว่า แนวทางในการแก้ไขปัญหาวิกฤติสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันด้วยการพึ่งพาและใช้กฎหมาย มาตรฐาน ระเบียบ ข้อบังคับ ข้อตกลง รวมทั้งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่างๆ ที่มีผลประโยชน์ทางด้านวัตถุนิยมมากเกินไปโดยไม่ใส่ใจในเรื่องของศีลธรรมจริยธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานดั้งเดิมที่สำคัญที่มีอยู่ภายในตัวของมนุษย์ชาติแล้วไซ้ มนุษย์ชาติก็ยังคงต้องเผชิญหน้ากับวิกฤติปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างทำลายเกินกว่าที่มนุษย์จะรับมือได้ด้วยเทคโนโลยีต่อไป

ศาสนาต่างๆ ของโลกที่มีคนปฏิบัติตามอยู่ทั่วทั้งโลกนั้น อาจมีบทบาทสำคัญต่อการแก้ไขปัญหาวิกฤติทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะหากพิจารณาและวิเคราะห์ด้านวิถีวัฒนธรรมความเป็นอยู่ความเชื่อที่แตกต่างของมนุษย์ชาติในแต่ละศาสนาและยุคสมัย จะพบว่า ผลสุทธิของความเชื่อที่แตกต่างเหล่านี้ล้วนมีความคล้ายคลึงและใกล้เคียงกัน กล่าวคือ มนุษย์ชาติยังคงเชื่อในโลกที่มองไม่เห็นและเชื่อในผลแห่งการกระทำของตนเอง ซึ่งอิสลามเรียกสิ่งเหล่านี้ว่า เป็นหลักธรรมดั้งเดิมอันบริสุทธิ์ที่เป็นรากฐานของอิสลาม และแต่ละศาสนาต่างก็มีวิถีวัฒนธรรมความเชื่อที่ล้วนเกี่ยวข้องและให้ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น แต่สำหรับศาสนาอิสลามมีแนวทางชัดเจนในเรื่องของหลักศรัทธาที่นำไปสู่การปฏิบัติ มองว่าสภาวะการณ์ทางด้านกายภาพหรือวัตถุเพียงด้านเดียวไม่สามารถป้องกันความเสื่อมโทรมทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ ไม่ว่าจะในระดับท้องถิ่นหรือระดับโลก นักวิทยาศาสตร์และนักสิ่งแวดล้อมต้องพิจารณาอย่างรอบด้านทั้งด้านกายภาพและด้านศีลธรรม กล่าวคือ ควรขยายความคิดทางด้านจริยธรรมและจิตวิญญาณของมนุษย์ควบคู่ไปกับวิทยาการทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อทำความเข้าใจในหลักแห่งธรรมชาติและเพื่อการพัฒนาความรู้ทางด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันให้กว้างขวางและรวดเร็ว เพราะการที่จะนำพาโลกใบนี้ให้รอดพ้นจากวิกฤติสิ่งแวดล้อมหรือมหันตภัยที่โลกกำลังเผชิญอยู่นั้น มนุษย์ชาติต้องหันมาจริงจังใส่ใจต่อการพัฒนาจิตวิญญาณและสร้างอาวุธทางปัญญาด้วยการสร้างจิตสำนึกที่ดี (ที่มีอยู่ภายในตัวของมนุษย์แต่ละคน ซึ่งเป็นธรรมชาติอันบริสุทธิ์ดั้งเดิม) ทางด้านสังคมสิ่งแวดล้อมให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามเป้าหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่แท้จริงคือพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และจิตวิญญาณไปพร้อมกัน ด้วยการใช้ปฏิบัติตามแนวทางหลักคำสอนของศาสนา ยึดมั่นในศีลธรรมและความถูกต้องบนพื้นฐานของศีลธรรมจริยธรรมหรือจริยธรรมสิ่งแวดล้อม อันเป็นกฎสำหรับความประพฤติของมนุษย์ซึ่งจะต้องมีในทุกๆ ระดับทุกการกระทำ เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่นี้เป็นปัญหาทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค ระดับชาติ และเป็นปัญหาระดับโลก (Ahmad *et al.*, 2004; Nureeyah, 2008; Samaun, 2013)

แนวทางการปฏิบัติหรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามแนวทางอิสลาม

ศาสนาอิสลามได้ย้ำเตือนให้มนุษย์พิจารณาถึงคุณประโยชน์อันมหาศาลของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แผ่นดิน น้ำ ไฟ และปัจจัยแห่งการยังชีพ เพื่อให้มนุษย์ได้มีสติปัญญาไตร่ตรองถึงประโยชน์ของสิ่งต่างๆ เหล่านี้ที่มีต่อมนุษย์ เพื่อที่มนุษย์จะได้รักษาสิ่งเหล่านี้ให้มีสภาพที่ดีตลอดไป เพื่อความอยู่รอดปลอดภัยเพื่อความอุดมสมบูรณ์และความสุขของมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งผอง และเน้นย้ำให้มนุษย์ต้องมีความรับผิดชอบต่อการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการปรับปรุงฟื้นฟูและพัฒนาสิ่งแวดล้อมในฐานะที่มนุษย์เป็นตัวแทนของพระเจ้าบนหน้าแผ่นดิน โดยมีคัมภีร์อัลกุรอานเป็นทางนำเชื่อมโยงหลักการศรัทธาต่อพระเจ้ากับหลักปฏิบัติที่มุสลิมพึงปฏิบัติหรือแนวทางการปฏิบัติ ซึ่งครอบคลุมในทุกมิติแห่งการดำรงชีวิต เนื่องจากมนุษย์มีความรู้อันจำกัด จึงจำเป็นต้องได้รับการวางแนวทางหรือทางนำจากพระเจ้า และขณะเดียวกันมนุษย์ก็ต้องดำเนินชีวิตไปตามแนวทางที่พระเจ้าได้ทรงชี้แนะด้วย ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดผลดีต่อตัวของมนุษย์ สังคม และความเจริญก้าวหน้า และการพัฒนาที่มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนของมนุษยชาติเอง และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือเพื่อหลีกเลี่ยงความเสียหายหรือผลกระทบเชิงลบที่จะเกิดขึ้นตามมาทั้งต่อตนเอง สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคุณภาพของระบบนิเวศ อันเนื่องมาจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การมีความรู้ความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง หรือเพียงเพราะความโลภและผลประโยชน์ของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในโลกอันชั่วคราวนี้ และเพื่อหลีกเลี่ยงการลงโทษจากพระเจ้าในโลกหน้าอันเนื่องมาจากกระทำที่ฝ่าฝืนแนวทางของพระเจ้า

คำถามคือ ทำไมต้องเป็นแนวทางที่มาจากพระเจ้า คำตอบคือ เพราะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้นมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นักวิทยาศาสตร์ นักสิ่งแวดล้อม ผู้บริหารจัดการที่เกี่ยวข้องสามารถออกข้อกำหนด นโยบาย กฎเกณฑ์ ระเบียบ มาตราการ และข้อบังคับต่างๆ ได้ตลอดเวลาและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยหรือสถานการณ์ แต่ศาสนาอิสลามมีขอบเขตในหลักศรัทธาและหลักปฏิบัติตามบทบัญญัติของศาสนาอย่างชัดเจนและไม่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยกว่า 1,400 ปีมาแล้วและยังคงดำรงอยู่ต่อไป นอกจากนี้ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเพียงเครื่องมือของมนุษย์เท่านั้น เจกเช่นเดียวกับกฎหมายที่มีขอบเขตเพื่อให้นักธุรกิจและปฏิบัติตาม และเป็นเพียงเครื่องมือเท่านั้น ไม่ใช่ความยุติธรรม เพราะในบางครั้งวิธีการออกกฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับก็เป็นเพียงการถกเถียงในเรื่องของการลงทุนและผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มบางประเทศเท่านั้น ซึ่งไม่สามารถช่วยเหลือมนุษยชาติหรือแก้วิกฤติปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้รอดพ้นจากหายนะได้จริง ดังนั้น ความเสียหายและผลกระทบที่มนุษยชาติกำลังเผชิญอยู่นี้จึงไม่สามารถนำไปสู่ข้อสรุปที่สงบหรือสันติได้ หากปราศจากการยอมจำนนต่อหลักธรรมชาติหรือที่อิสลามเรียกว่ากฎของพระเจ้าซึ่งถูกกำหนดขึ้นมาโดยประกาศิตของพระเจ้าเป็นเจ้า

คำถามต่อมาคือ แล้วมนุษยชาติจะอย่างไร เพื่อแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กำลังเผชิญอยู่ทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค ประเทศชาติ และโลกของเรา ก่อนที่จะตอบคำถามนี้เราต้องย้อนกลับไปค้นหาสาเหตุอันเป็นต้นตอของปัญหาเป็นอันดับแรก จะพบว่า ปัญหาที่มนุษยชาติกำลังเผชิญอยู่นี้ เกิดจากการที่มนุษยชาติละทิ้งหลักธรรมชาติหรือกฎที่พระเจ้าได้วางแนวทางไว้เพื่อการดำรงชีวิตและความอยู่รอดของมนุษยชาติและสรรพสิ่ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้กำลังเลือนหายไปจากสติปัญญาของมนุษย์ เพราะมนุษย์ถูกรอบงำทางด้านการเมือง การแสวงหาอำนาจ การกอบโกยทางเศรษฐกิจ การแย่งชิงทรัพยากร โดยกล่าวอ้างและยึดติดกับวาทะกรรมอันสวยหรูที่เรียกว่าการพัฒนาโดยนำตัวเลขทางเศรษฐกิจมาเป็นตัวชี้วัดแบ่งแยก และให้คำนิยามว่า “ความเจริญ” และ “การพัฒนา” แต่มิได้มีความยั่งยืนจริงๆ ดังนั้น แนวทางที่มนุษยชาติจะต้องปฏิบัติตามเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กลับมามีความสมดุลก็ต้องเป็นแนวทางของพระเจ้า เพราะมาจาก

แหล่งเดียวกันคือมาจากพระเจ้าผู้ทรงสร้าง เพราะพระเจ้าผู้ทรงสร้างย่อมทรงรอบรู้อย่างถ่องแท้ในทุกสรรพสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นมา ซึ่งต่างจากการสร้างของมนุษย์ที่มีข้อจำกัดในความรู้และสิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาในอนาคต นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงเพื่อการพัฒนาโลกอย่างยั่งยืน ควรเป็นการพัฒนาทางด้านจริยธรรมและยึดกฎธรรมชาติหรือพระเจ้าเป็นแกนกลาง โดยใช้เศรษฐกิจสวัสดิการที่แบ่งกำไรมากกว่าเศรษฐกิจดัดจริตด้วยระบบดอกเบี้ย ดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง สันติ และทำคุณประโยชน์ในฐานะผู้ที่ได้รับความไว้วางใจของพระเจ้า ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นคำสอนทางด้านสิ่งแวดล้อมของอิสลามสำหรับมนุษยชาติที่จะช่วยให้รอดพ้นจากภัยพิบัติได้ (Ahmad et al., 2004)

ศาสนาอิสลามมีพื้นฐานหลักคำสอนที่ต้องปฏิบัติในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ครอบคลุมทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ และสังคม ทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม ที่มีความชัดเจนและมีแนวทางมาจากคัมภีร์อัลกุรอานและแบบอย่างคำสอนของท่านศาสดา ซึ่งเป็นอัตลักษณ์เฉพาะตัวและต่างจากจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของศาสนาอื่นๆ โดยมีรายละเอียดและข้อปลีกย่อยมากมาย ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างเพียงบางส่วนของประเด็นโดยสรุป ดังนี้

- 1) *การสร้างสรรค* คุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คำสอนของอิสลามได้กล่าวถึงการสร้างจักรวาลนี้ว่าเป็นเดชานุภาพของพระเจ้า ผู้ทรงสร้างทุกสรรพสิ่งอย่างเป็นระบบ มีระเบียบ และดำรงไว้ซึ่งความสมดุล แต่ละสรรพสิ่งทั้งปวงทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตล้วนมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบและมีอิทธิพลต่อกันและกันอย่างแยกไม่ออก ทั้งนี้เพื่อเอื้ออำนวยประโยชน์อย่างอนงอกอนันต์ต่อมนุษยชาติ เพื่อเป็นการทดสอบการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อเป็นบทเรียนในการใคร่ครวญพิณิจพิเคราะห์ทำความเข้าใจในระบบและคุณภาพการสร้างสรรคของพระเจ้า และเพื่อแสวงหาความโปรดปรานจากพระเจ้า โดยบางบท (จากทั้งหมด 114 บท) ของคัมภีร์อัลกุรอาน พระเจ้าได้ตั้งชื่อบทตามสัตว์ สิ่งมีชีวิต สิ่งไม่มีชีวิต และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มนุษย์พบเจอได้ทั่วไปในชีวิตประจำวัน เช่น มนุษย์ ปศุสัตว์ วัว ม้า มด ช้าง แมงมุม ต้นมะเดื่อ ถ้าเหล็ก หิน ภูเขา ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว กลางคืน เวลา เป็นต้น เพื่อให้มนุษย์ได้เห็นวิธีการ การใช้ประโยชน์ และนำสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติเหล่านี้มาเป็นบทเรียนในการทำความเข้าใจระบบการสร้างสรรคของพระเจ้า นอกจากนี้ พระเจ้ายังได้ห้ามการนำเอาธรรมชาติเหล่านี้ซึ่งก็เป็นสิ่งถูกสร้างเช่นเดียวกับมนุษย์มาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้การเคารพบูชากราบไหว้แทนพระเจ้าหรือเคียงคู่เทียบเท่ากับพระเจ้า แต่ในฐานะที่ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ถูกสร้างเช่นเดียวกับมนุษย์ มีประชาคม อยู่ร่วมกัน พึ่งพาอาศัยกัน เช่นเดียวกับกับประชาคมมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์ต้องใช้ประโยชน์จากธรรมชาติด้วยความระมัดระวัง อย่าใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง โดยปราศจากความจำเป็น และห้ามการนำทรัพยากรมาใช้ในทางที่ผิดอันเนื่องมาจากความเชื่อค่านิยมที่บิดเบี้ยวหรือถูกบิดเบือน เป็นต้น
- 2) *กรรมสิทธิ์และการครอบครอง* พระเจ้าได้ย้ำเตือนมนุษย์เสมอว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนทุกสิ่งทุกอย่างบนโลกนี้ (โลกชั่วคราว) ที่มนุษย์มีอยู่ เป็นเจ้าของหรือครอบครองอยู่ มิได้เป็นของมนุษย์อย่างแท้จริง แต่ผู้มีกรรมสิทธิ์เป็นผู้ครอบครองที่แท้จริงคือพระเจ้า เพราะแท้จริงแล้วมนุษย์เป็นเพียงตัวแทนของพระเจ้าบนหน้าแผ่นดินซึ่งได้รับมอบหมายความไว้วางใจจากพระเจ้าให้เป็นแค่เพียงผู้ดูแลพิทักษ์รักษาปกป้องและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการสร้างสรรคต่างๆ ของพระเจ้าเท่านั้น โดยมนุษย์ไม่มีอำนาจในการปกครองหรือครอบครองมันโดยเด็ดขาด และต้องไม่ปล้น แย่งชิง หรือบ่อนทำลายแผ่นดินและทรัพยากรเหมือนพวกทวนนิยม อีกทั้งมนุษย์จะต้องรับผิดชอบต่อพฤติกรรมกระทำที่ปฏิบัติต่อ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ด้วย ถือเป็นบททดสอบด้วยว่ามนุษย์จะใช้ทรัพยากรเหล่านี้อย่างไร หากใช้ไปในเชิงสร้างสรรค์ก่อให้เกิดประโยชน์ตามแนวทางที่พระเจ้าบัญญัติไว้ ก็จะได้รับผลบุญและการตอบแทนจากพระเจ้าทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (กล่าวคือ ในโลกนี้ มนุษย์ก็จะได้อาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีและสังคมที่สงบสุข และสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน ส่วนโลกหน้า หรือปรโลกจะได้รับการตอบแทนคือสวรรค์ของพระเจ้า) แต่หากใช้เพื่อกอบโกยแสวงหาผลประโยชน์และเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์หรือสรรพสัตว์สรรพสิ่งต่างๆ โดยไม่คำนึงถึงหายนะที่จะตามมา ซึ่งถือเป็นการฝ่าฝืนหรือละเมิดต่อแนวทางของพระเจ้า ก็จะต้องถูกลงโทษทั้งโลกนี้และโลกหน้า (ในโลกนี้ เช่น หายนะจากภัยพิบัติในรูปแบบต่างๆ ในโลกหน้าคือการถูกลงโทษในนรก) นอกจากนี้ เมื่อมุสลิมคนใดได้ครอบครองทรัพย์สิน เช่น เงินทอง ปศุสัตว์ ผลผลิตทางการเกษตร ฯ ที่ครบจำนวนพักต์และเกณฑ์ที่กฎหมายอิสลามกำหนดไว้ ก็จำเป็นต้องจ่ายซะกาต (หรือทานภาคบังคับ) ให้กับบุคคล 8 จำพวกที่มีสิทธิ์ได้รับ เช่น คนยากจน คนขัดสน เป็นต้น ตามที่ศาสนาบัญญัติไว้ ทั้งนี้เพื่อเป็นการแบ่งปัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเป็นการกระจายผลประโยชน์ไปยังผู้ที่มีความต้องการที่จำเป็น เพื่อประโยชน์ต่อสังคมมนุษยชาติ เป็นต้น

- 3) การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองและสุรุ่ยสุร่ายถือเป็นสิ่งต้องห้ามในอิสลาม ดังที่พระเจ้าตรัสไว้คัมภีร์อัลกุรอาน บทที่ 7 ประโยคที่ 31 ความว่า “จงแต่งกายของสุเจ้าให้เรียบร้อยทุกครั้งทีปฏิบัติศาสนกิจ และจงกินจงดื่ม แต่จงอย่าสุรุ่ยสุร่าย เพราะอัลลอฮ์ไม่ทรงรักผู้สุรุ่ยสุร่าย” ซึ่งผู้สุรุ่ยสุร่ายถูกเปรียบประหนึ่งเป็นมารร้ายที่ถูกสาปแช่ง และการสุรุ่ยสุร่ายก็หมายรวมถึงการใช้ในทางที่ผิดหรือก่อให้เกิดผลกระทบหรือความเสียหายด้วย เช่น การมีความสุขกับการบริโภคแล้วโยนขยะทิ้งเรี่ยราดเกลื่อนกลาด หรือการรับประทานอาหารไม่หมดแล้วเหลือทิ้ง เป็นต้น แม้แต่การอาบน้ำละหมาดคือการชำระล้างอวัยวะบางส่วนของร่างกายด้วยน้ำวันละ 5 เวลาก่อนการละหมาด ซึ่งถือเป็นศาสนกิจตามศาสนบัญญัติและหน้าที่ในชีวิตประจำวันของมุสลิม ก็ต้องใช้ใช้น้ำอย่างประหยัด ไม่สิ้นเปลืองเกินความจำเป็นด้วยเช่นกัน
- 4) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศาสนาอิสลามได้ส่งเสริมให้มนุษย์ทุกคนประพฤติปฏิบัติและทำความดีเพื่อยังประโยชน์ต่อตนเองและสังคมส่วนรวม ดังที่ท่านศาสดาได้กล่าวไว้ในหลายวาระหลายสถานการณ์เกี่ยวกับการดูแลรักษา ส่งเสริม พัฒนา ฟื้นฟู และปกป้องคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการมีเมตตาต่อสัตว์ ซึ่งการกระทำความดีในรูปแบบต่างๆ จะได้รับผลบุญและการตอบแทนด้วยรางวัลสวรรค์จากพระเจ้า เช่น
  - “การอิหม่าน (คือการศรัทธา) มี 70 หรือมากกว่า 60 แขนง อิหม่านระดับสูงสุดคือ การกล่าวว่าไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ และอิหม่านระดับต่ำสุดคือ การเก็บกวาดหรือเก็บสิ่งกีดขวางที่สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้ที่สัญจรไปมาหรือใช้ถนนหนทาง”
  - “จงอย่าให้ผู้ใดในหมู่พวกท่านทั้งหลาย ถ่ายปัสสาวะลงในแหล่งน้ำที่ไม่ไหล (น้ำนิ่ง) อย่างเด็ดขาด” เพราะเป็นการสร้างมลภาวะทางน้ำ
  - “ผู้ใดก็ตามที่ทำให้ที่ดินที่ตายไปแล้วฟื้นกลับมามีชีวิต หรือหากใครคนใดปลูกต้นไม้หรือหว่านเมล็ดในผืนดิน และสัตว์หรือมนุษย์ที่แสวงหาอาหารได้กินหรือใช้ประโยชน์จากมัน ก็ถือเป็นการทำทานด้วยความสมัครใจ และสำหรับเขามีรางวัลตอบแทน”

- “ผู้หญิงคนหนึ่งได้ถูกพระเจ้าลงโทษ อันเนื่องมาจากนางได้ผูกแมวไว้จนตาย และนางได้ถูกโยนเข้าไปในไฟนรก เนื่องจากนางไม่ให้อาหารและน้ำแก่มัน และมันไม่ได้ถูกปล่อยให้เป็นอิสระ เพื่อที่อย่างน้อยที่สุด มันจะได้กินสัตว์หรือสิ่งอื่นๆ จากแผ่นดิน”
  - “การช่วยเหลือสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตทุกอย่างนั้นมีรางวัลตอบแทน”
  - “อุรูดัวหนึ่งได้ถูกชายคนหนึ่งผูกไว้โดยไม่มีกร่นำอาหารหรือน้ำมาให้แก่มัน ท่านศาสดาจึงถามชายผู้นี้ว่า เจ้าไม่กลัวอัลลอฮ์สอบสวนหรือสอบสวนเกี่ยวกับเรื่องสัตว์ตัวนี้ที่พระเจ้าให้อยู่ในครอบครองของเจ้าหรือ ซึ่งเจ้าปล่อยมันให้หิวและให้มันบรรทุกของจนล่าแล้ว”
  - “หญิงโสเภณีผู้หนึ่งได้ตักน้ำให้แก่สุนัขที่กำลังกระหายน้ำ นางได้รับการอภัยโทษจากพระเจ้า และได้รับสวรรค์เป็นการตอบแทนความดี” เป็นต้น
- 5) การใช้ประโยชน์จากที่ดินที่สามารถเพาะปลูกได้ อิสลามสอนว่า หากมุสลิมเป็นเจ้าของที่ดินที่สามารถเพาะปลูกได้เพียงหนึ่งแปลง เขาจะต้องใช้ประโยชน์จากมันโดยการปลูกพืชหรือต้นไม้ การถือครองที่ดินที่เพาะปลูกแล้วไม่ใช้ประโยชน์ย่อมไม่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของอิสลาม เพราะการที่มุสลิมปล่อยให้ทิ้งหรือละเลยต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินก็เท่ากับเป็นการปฏิเสธความมั่งคั่งของพระเจ้าและถือเป็นการสิ้นเปลืองทรัพย์สินโดยไร้เหตุ ทั้งนี้อิสลามมีแนวทางให้เจ้าของที่ดินใช้ประโยชน์ ได้แก่ การเพาะปลูกด้วยตนเอง การให้ผู้อื่นยืมเพื่อทำการเพาะปลูก การให้ผู้อื่นเช่าที่ดินแล้วเอาส่วนแบ่งจากผลผลิต เป็นต้น
- 6) การล่าสัตว์ อิสลามสอนว่าผู้ที่ล่าสัตว์จะต้องไม่ล่าสัตว์เพียงเพื่อการกีฬาหรือเพื่อความสนุกสนานหรือเพื่อเอาชีวิตสัตว์โดยไม่คิดที่จะกินมันหรือใช้ประโยชน์จากมัน ท่านศาสดาได้กล่าวว่า “ถ้าหากใครฆ่านกกระจอกตัวหนึ่งเพื่อการกีฬา ในวันแห่งการตัดสินพิพากษา (วันปรโลก) นกกระจอกตัวนั้นมันจะร้องออกมาว่า โอ้ พระเจ้า ชายคนนั้นฆ่าฉันอย่างไรสาระ เขาฆ่าฉันโดยไม่มีวัตถุประสงค์ที่เป็นประโยชน์แต่อย่างใด”
- 7) สิ่งแวดล้อมทางสังคม ทั้งเชิงรูปธรรม และนามธรรม นอกจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพแล้ว อิสลามยังตระหนักถึงและมีคำสอนทางด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคมด้วย เช่น
- การฆ่าสัตว์เพื่อนำมาเป็นอาหาร จะต้องเชือดตามหลักการศาสนาอิสลามด้วยความเมตตาต่อสัตว์ คือให้สัตว์มีความทรมานน้อยที่สุด การห้ามรับประทานสัตว์ที่ตายเองโดยไม่ได้เชือด (ยกเว้นตั๊กแตนและสัตว์ทะเล) เนื่องจากไม่ทราบสาเหตุว่าตายเพราะโรคระบาดหรือเพราะกินพืชหรือสารเคมีที่มีพิษ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์และสุขภาพที่ดีของผู้บริโภค
  - ห้ามการกินเลือด เนื่องจากเลือดเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพ เพราะเลือดสัตว์เป็นแหล่งรวมของเชื้อโรคนานาชนิด ทั้งพยาธิ แบคทีเรีย เชื้อรา และสารอันตรายต่างๆ
  - ต้องพิจารณาและคำนึงถึงระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรม มีการจัดสรรอาหารเพื่อสุขภาพอย่างเท่าเทียมกัน มิใช่เก็บรักษากักตุนไว้ให้เฉพาะกลุ่มคนที่มีรายได้น้อยมาใช้จ่ายในฐานะที่เป็นสิ่งหรูหราฟุ่มเฟือย
  - อิสลามห้ามการข้องเกี่ยวกับสุราสิ่งมีเมาและยาเสพติด เนื่องจากมันเป็นสาเหตุแห่งความหายนะ การดื่มสิ่งมีเมาและเสพยาบ่อนทำลายสติปัญญาความนึกคิด สุขภาพ ศาสนา หน้าที่การงานและความรับผิดชอบของผู้ที่ดื่มหรือเสพมัน และทำให้เกิดความสูญเสียทั้งชีวิต ทรัพย์สิน สถานภาพทางครอบครัว ก่อให้เกิดอาชญากรรม และบ่อนทำลายสังคมมนุษย์ ซึ่งโทษหรือผลกระทบของมันร้ายแรง และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป

ประจักษ์ชัดเจนในสังคมยุคปัจจุบัน และอิสลามไม่ได้ห้ามเฉพาะผู้ที่ดื่มสุราสิ่งมึนเมาหรือผู้เสพยาเสพติดเพียงเท่านั้น แต่ยังห้ามเกี่ยวข้องกับการผลิต การจ่ายแจก การซื้อขาย การให้บริการ และการเสิร์ฟด้วย ทั้งนี้เพื่ออรรถไวยิ่งซึ่งสัมพันธภาพ โครงสร้างทางสังคม และความผาสุกสันติของมนุษยชาติ

- การสูบบุหรี่ เป็นสิ่งต้องห้ามในศาสนาอิสลาม เพราะอิสลามห้ามการนำพาตนเองไปสู่ความพินาศหรือความเสียหาย เนื่องจากบุหรี่มีสารเคมีอันตรายมากมายหลายชนิด และควันบุหรี่ก่อให้เกิดมลพิษทางอากาศ ทำลายสุขภาพของผู้สูบ บุคคลในครอบครัวและคนในสังคมรอบข้าง ทำให้สูญเสียทรัพย์สินโดยไร้ประโยชน์
- ต้องให้การศึกษาแก่ประชาชนในเรื่องการวางแผนครอบครัวทางด้านสังคม ไม่ให้มีการทำแท้ง ยกเว้นในกรณีที่เป็นอันตรายต่อชีวิต อิสลามห้ามไม่ให้มีการรุกร่วมเพศเพราะถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่ได้แสดงถึงความรักความเข้าใจอย่างแท้จริง ห้ามการทำลายตนเองหรือฆ่าตัวตาย และห้ามสร้างความเดือดร้อนหรือทำร้ายผู้อื่นด้วย
- ในฐานะที่เป็นสังคม มนุษย์จะต้องเลิกการทุจริต การกอบโกย การสร้างความเสียหาย ความรุนแรงและความชั่วทั้งหลาย เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นตัวสร้างมลภาวะทางสังคม กัดกร่อนทำลายหัวใจและจิตวิญญาณ บ่อนทำลายสังคมมนุษย์ ซึ่งร้ายแรงกว่าสารเคมีอันตรายในอาหารที่มนุษย์บริโภคเข้าสู่ร่างกายที่ฆ่าเพียงร่างกายของมนุษย์เท่านั้น

8) การตกเตือนให้ตระหนักถึงผลกระทบหรือความเสียหายที่จะตามมา หากมนุษย์กระทำการฝ่าฝืนหรือละเมิดแนวทางหรือสิ่งที่พระเจ้าบัญญัติไว้ ความเสียหายก็จะเกิดขึ้นในแผ่นดิน และการลงโทษจากพระเจ้าจะมาเยือนดังที่พระเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์อัลกุรอาน บทที่ 7 ประโยคที่ 56 และบทที่ 30 ประโยคที่ 41 ความว่า “จงอย่าสร้าง ความเสียหายขึ้นในแผ่นดิน หลังจากที่มันได้ถูกปรับปรุงแก้ไขแล้ว...แท้จริงความเมตตาของพระเจ้านั้นอยู่ใกล้ผู้ทำความดี” และ “ความเสียหายได้ปรากฏขึ้นในแผ่นดินและในน่านน้ำ อันเนื่องมาจากการกระทำของมนุษย์เอง ซึ่งพระเจ้าจะทรงทำให้พวกเขาได้ลิ้มรสบางอย่างที่พวกเขาได้กระทำไว้ เพื่อที่พวกเขาจะได้หันมาปรับปรุงตนเองหรือกลับเนื้อกลับตัว” ซึ่งปัจจุบันหายนะทางด้านสิ่งแวดล้อมได้เกิดขึ้นแล้วจากการกระทำของมนุษย์ ถ้ามนุษย์ยังคงคือตึงฝ่าฝืนหรือไม่หันหลังกลับมาจากการทำผิดเพื่อปรับปรุงตนเองและสังคม มนุษย์ก็จะพินาศและถูกลงโทษเช่นเดียวกับที่บรรพชนยุคก่อนหน้าเราเคยประสบมาแล้ว และการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงใดๆ ก็ตามไม่สามารถกระทำผ่านปาฏิหาริย์ใดๆ ได้ทั้งสิ้น แต่ต้องมาจากมนุษย์เอง ดังที่พระเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์อัลกุรอาน บทที่ 13 ประโยคที่ 11 ความว่า “และพระเจ้าจะไม่ทรงเปลี่ยนแปลงสภาพชนกลุ่มใด จนกว่าพวกเขา นั้นจะเปลี่ยนแปลงสภาพของพวกเขาเอง(ก่อน)เท่านั้น”

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น จะเห็นว่า หลักปฏิบัติต่างๆ เหล่านี้ ก็เป็นหลักการที่นักวิทยาศาสตร์ นักวิชาการ นักสิ่งแวดล้อมพยายามที่จะทำให้ประชาชนและเยาวชนเกิดความตระหนักและให้ความสำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคมอยู่แล้ว แต่สิ่งที่จริยศาสตร์อิสลามแตกต่างจากจริยธรรมทั่วไปหรือหลักการของนักวิทยาศาสตร์และนักสิ่งแวดล้อมคือการพยายามปลูกฝัง สร้างความตระหนัก และให้ความสำคัญต่อการการประพฤติปฏิบัติด้วยการเชื่อมโยงปรัชญาการสร้างสรรค์การดำรงอยู่ของสรรพสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติอันเกิดจากเดชานุภาพของพระเจ้ากับหลักการศรัทธาและนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติตามแนวทางของพระเจ้าเพื่อแสวงหาความโปรดปรานจากพระเจ้าอย่างประณีต สดงาม กลมกลืน ไม่ขัดต่อ

หลักแห่งธรรมชาติ ก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และจิตวิญญาณ เกิดความสุขสงบ สันติต่อมวลมนุษยชาติอย่างแท้จริง เพราะหากมนุษย์ปฏิบัติตามแนวทางของพระเจ้า โดยมีเป้าหมายหรือเจตนาในการประพฤติปฏิบัติเพื่อพระเจ้า มิใช่เพื่อผลประโยชน์ของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแล้ว ผู้ได้รับผลประโยชน์ที่แท้จริงอันเนื่องจากการปฏิบัติตามแนวทางของพระเจ้าก็คือมนุษยชาติทุกหมู่เหล่าโดยถ้วนหน้านั่นเอง

หากมนุษยชาติได้รู้และเข้าใจในแก่นแท้ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และปฏิบัติตามแนวทางจริยศาสตร์อิสลามที่พระเจ้าได้ทรงชี้แนะหรือวางแนวทางไว้ให้ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว ความโลภ ความสิ้นเปลือง การทุจริตคอบโกยผลประโยชน์ ความเสียหาย ความหายนะ ภัยพิบัติต่างๆ การเสียสมดุลในธรรมชาติ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและมลพิษสิ่งแวดล้อมต่างๆ ทั้งทางด้านกายภาพและสังคม จะถูกจำกัดไว้ด้วยบรรทัดฐานทางด้านจริยธรรม สังคม และกฎหมายตามแนวทางอิสลาม

สรุป

ปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ เป็นปัญหาที่เกิดจากกิเลสตัณหาหรือความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ ทำให้เกิดการแสวงหาเพื่อตอบสนองความต้องการเหล่านั้นด้วยการละทิ้งกฎของพระเจ้า เพราะฉะนั้น กฎหรือจริยธรรมสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามเพื่อฟื้นฟูความสมดุลให้กลับคืนมา ก็จะต้องเป็นกฎของพระเจ้าที่สอดคล้องกัน เพราะมาจากแหล่งเดียวกันคือพระเจ้า อิสลามเป็นศาสนาที่ให้แนวทางและวิธีการดำรงชีวิตเป็นโครงสร้างทางสังคม และกิจกรรมทุกอย่างของสังคมจะต้องวางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพภักดีต่ออัลลอฮ์พระเจ้าเพียงองค์เดียว โดยมีคัมภีร์อัลกุรอานเป็นธรรมนูญแห่งชีวิต หลักคำสอนเรื่องจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามแนวทางจริยศาสตร์อิสลามได้ก้าวข้ามเรื่องของการแข่งขันกันด้วยระบบการผลิตและการบริโภคในระบบทุนนิยมหรือวัตถุนิยมไปยังการจัดระเบียบวินัย สร้างจิตสำนึก (จากภายใน) และพฤติกรรมของมนุษย์ให้รู้จักการมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อมรอบข้างผ่านการศรัทธาเคารพภักดีต่อพระเจ้า และแสดงออกด้วยการปฏิบัติตามแนวทางที่พระเจ้าได้วางไว้ในฐานะที่มนุษย์เป็นตัวแทนของพระเจ้าบนหน้าแผ่นดิน โดยมนุษย์ทุกคนมีภารกิจและหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบและร่วมมือกันในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างทะนุถนอม ใช้อย่างระมัดระวัง ประหยัดและใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด รวมทั้งต้องปกป้องดูแลบำรุงรักษาอนุรักษ์และฟื้นฟูธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ในสภาพที่ดีตลอดชั่วอายุขัย เพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ที่ครอบคลุมและสมบูรณ์ในทุกด้านทุกระดับ และเชื้ออำนาจให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนและเกิดความสุขสันติของมนุษยชาติอย่างแท้จริง (Ahmad *et al.*, 2004; Mahama, 2010; Samaun, 2013)

จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามแนวทางจริยศาสตร์อิสลามจึงแสดงถึงความรับผิดชอบทางด้านสิ่งแวดล้อมและความสมดุล เป็นพลังเคลื่อนไหวอันทรงอำนาจที่สุดในการต่อสู้กับปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมรอบด้านที่กำลังคุกคามความอยู่รอดปลอดภัยของมนุษย์ในทุกระดับ จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามแนวทางจริยศาสตร์อิสลามนี้ไม่ใช่สำหรับผู้ที่เป็นมุสลิมเท่านั้น แต่เรียกร้องเชิญชวนมนุษยชาติทั้งผองให้หันมาร่วมกันภายใต้จุดมุ่งหมายเดียวกัน ในการรักษาความสมดุลของธรรมชาติที่พระเจ้าได้ประทานมาให้ ด้วยการไม่ทำลายธรรมชาติหรือเป็นผู้ก่อให้เกิดมลพิษสิ่งแวดล้อม โดยทุกคนสามารถเข้ามา มีส่วนร่วมในการจัดการฟื้นฟูอนุรักษ์และแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ด้วยการเริ่มต้นปลูกฝังจิตสำนึกสาธารณะและจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตั้งแต่เยาว์วัยให้มีความตระหนักในการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีพฤติกรรมและการปฏิบัติที่เหมาะสม

ต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เยาวชนเหล่านั้นเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีจิตสำนึกในการปกป้องดูแลและอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่กับมนุษยชาติอย่างมีดุลยภาพมีความกลมกลืนและก่อให้เกิดความยั่งยืนอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

Ahmad, A., Hashim, M.H.A., and Al Hachim, G. (2004). *Islam and the environmental crisis* (Binkason, B., Trans.). Bangkok: Faculty of Economics, Chulalongkorn University.

Des Jardins, J.R. (1997). *Environmental ethics: an introduction to environmental philosophy*. Wadsworth Publishing Company.

Ijrlalee. (2016). *Islamic ethics*. Retrieved November 20, 2016, from <http://www.islammore.com/view/987>

Ijrlalee. (2016). *Islamic ethics and other ethics*. Retrieved November 20, 2016, from <http://www.islammore.com/view/999>

Islamic Sciences and Research Academy Australia. (2013). *Environmental ethics in Islam*. Retrieved November 20, 2016, from <http://www.ceosyd.catholic.edu.au/Parents/Religion/Documents/20130715-doc-Environmental EthicsIslam.pdf>

Mahama, M. (2010). *Islam and environmental conservation*. Retrieved November 20, 2016, from <http://www.e-daiyah.com/?q=ar/node/200>

Mungthanee, T. (2001). *The environmental ethics of Buddhist ethics*. *Journal of Humanities and Social Sciences, KhonKaen University*, 19(1), 7-17.

Nureeyah. (2008). *Principles of Islam and environment*. Retrieved November 20, 2016, from <http://www.annisaa.com/forum/index.php?topic=198.0>

Samaun, W. (Ed.). (2013). *Preaching in natural resources and environment*. Department of Environmental Quality Promotion, Ministry of Natural Resources and Environment.

Suasaming, A. (2014). *Moderation in Islamic ethics*. Retrieved January 20, 2016, from <http://alisuasaming.org/main/?p=4276>

Wongchanta, P. (2011). *Environmental studies*. Mahasarakham: Mahasarakham University.